

Μεταξὺ ἀκαδημαϊκῆς σφύρας καὶ μοναστικοῦ ἄκμονος.

Ὁ Παπαδιαμάντης στὸ θεολογικὸ στόχαστρο

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΑΡ. ΥΦΑΝΤΗ*

1. Εἰσαγωγικά: Οἱ ἀντιφατικὲς τύχες τῆς μνήμης καὶ τοῦ ἔργου ἑνὸς χριστιανοῦ λογοτέχνη

Ἡ πίστη τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη¹, ρητὰ ὁμολογημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἀνάγλυφη στὸν τρόπο τῆς ζωῆς του καὶ ἀναγνωρίσιμη στὰ κείμενά του, καθόρισε ἐν πολλοῖς ὄχι μόνο τὶς ἀναγνωστικὲς τύχες τοῦ ἔργου του ἀλλὰ καὶ τοὺς ποικίλους χειρισμοὺς τῆς μνήμης του, ὡς λογοτέχνη καὶ ἀνθρώπου. Ἡ χριστιανικότητα τοῦ Σκιαθίτη πέρα ἀπὸ τὴν ἀναμενόμενη ἀνταντακλαστικὴ δυσφορία ἢ καὶ τὴ συστηματικότερη ἀντίδραση ποὺ πυροδότησε στὴ “θύραθεν” (ἀριστε-

* Ὁ Παναγιώτης Ὑφαντῆς εἶναι Ἐπ. Καθηγητῆς τοῦ Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

1. «Τὸ ἐπ’ ἐμοί, ἐνόσω ζωὴ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε, ἰδίως κατὰ τὰς πανεκλάμπρους ἡμέρας ταύτας, νὰ ὑμῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράψω μετ’ ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη»: «Λαμπριάτικος Ψάλτης», *Ἄπαντα*, τ. Β’, σ. 517 (γιὰ τὰ παπαδιαμαντικὰ ἔργα παραπέμπουμε στὴν ἐκδοση Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, ἐπιμ.-κριτικὴ ἐκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Δόμος, τ. Α’-Ε’, Ἀθήνα 1989, 1989, 1989, 1993, 1998, ἀντίστοιχα). Ἡ συγκεκριμένη ὁμολογία τῆς τρίπτυχης στοχοθεσίας τοῦ Παπαδιαμάντη συνδυάζει σὲ ἓνα ὄργανικὸ σύνολο τὴν ἐκκλησιαστικὴ ταυτότητα καὶ δέσμευση ἑνὸς πιστοῦ χριστιανοῦ, τὴ φυσιολατρικὴ εὐαισθησία ἑνὸς λυρικοῦ ποιητῆ καὶ τὴν παρατηρητικὴ καὶ ἀναπαραστατικὴ δεινότητα ἑνὸς ἀφηγητῆ. Παρὰ τὴν παρηγορία, τὴν εὐθυμία καὶ τὴ σαφήνειά της ὅμως, αὐτὴ ἡ ὁμολογία ἐμπεριέχει ἐν σπέρματι τὶς ἐπικρατέστερες καὶ στερεοτυπικὲς παρερμηνεῖες ποὺ ὑπέστη ὁ Σκιαθίτης καὶ τὸ ἔργο του ὅταν ἐξετέθη στὴν ἐρμηνευτικὴ βουλμία τῶν λογῆς στρατευμένων ἢ ἐπαγγελματιῶν κριτικῶν: Ἡ ὕμνηση τοῦ Χριστοῦ θεωρήθηκε μεταφυσικὴ καθήλωση, ἡ φυσιολατρία μεταφράστηκε σὲ φλύαρη καὶ ὑφολογικὰ ἐξεζητημένη περιγραφή τοῦ φυσικοῦ κάλλους καὶ, τέλος, ἡ ἰστόρηση τῶν ἠθῶν ὑποβίβασε αὐτόματα τὸν Παπαδιαμάντη στὴν χορεία τῶν “ἠθογράφων” ποὺ ἐξαντλοῦν τὴν ἀφηγηματικὴ τους ἰσχύ στὴν λαογραφικὴ καταγραφή ἢ ἀπλὴ φωτογράφιση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀγροτικοῦ.

ρή, ἀριστερόστροφη ἢ διαφωτιστική) κριτική², ἐξίσου εὐλόγα ἐξασφάλισε στὸ ἔργο του μίᾳ διαχρονικῇ ἀλλὰ καὶ ἐμπορικῇ ἀπήχηση, σὲ ἓνα διευρυμένο ἀναγνωστικὸ κοινό, ἐφόσον μᾶλλον πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ χῶρος τῆς συμβατικὰ νοούμενης θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς τουλάχιστον στὴ Νεότερη Ἑλλάδα δὲν περιλαμβάνει στὶς προτεραιότητές της τὴν ἐντύφηση μὲ τὴν τέχνη. Μάλιστα, χάρις στὴ βιβλικὴ ἀπλότητα, στὴν ταπείνωση, στὸ λειτουργικὸ καὶ ἀσκητικὸ ἦθος ποὺ σφραγίζουν τὸν βίο του καὶ νευρώνουν τὶς λογοτεχνικὲς θεοκεντρικὲς του ἐμπνεύσεις, ὁ Σκιαθίτης βαθμιαῖα ἐμπεδώθηκε στὴ συνείδηση τῆς πιστεύουσας κοινότητος ὡς ὁ ἅγιος τῶν (Νεοελληνικῶν) Γραμμάτων.

Ὡστόσο, δὲν ἔλειψαν καὶ ἐπώνυμες ἠχηρὲς φωνὲς ἐναντίον τοῦ ἔργου καὶ τοῦ προσώπου ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς νεοελληνικῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ πνευματικότητας. Στὴ συνέχεια θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε καὶ θὰ σχολιάσουμε κριτικὰ δύο κείμενα, ποὺ συμπυκνώνουν τὶς ἀντιστάσεις, τὶς ἐπιφυλάξεις ἢ τὶς ἀνοιχτὲς κατηγορίες ποὺ διατυπώθηκαν ἐναντίον τοῦ Σκιαθίτη καὶ τοῦ ἔργου του ἐκ μέρους τῆς νεοελληνικῆς θεολογικῆς διανόησης καὶ τῆς μοναστικῆς πνευματικότητας, ὅπως αὐτὲς ἐκφράστηκαν, ἀντιστοίχως, ἀπὸ ἓναν λαϊκὸ πανεπιστημιακὸ δάσκαλο καὶ ἀπὸ ἓναν λόγιό ἀγιορείτη.

Ἀπὸ ἄποψη σημειολογικῆ ἀξίζει ἴσως προκαταβολικὰ νὰ παρατηρήσουμε πὼς καὶ τὰ δύο κείμενα, τουλάχιστον ὅπως δηλώνεται στὸν τίτλο τους, ἀναφέρονται ἄμεσα στὸ πρόσωπο τοῦ Παπαδιαμάντη. Κάποιος μπορεῖ νὰ σχολιάσει πὼς πρόκειται γιὰ ἔνδειξη τῆς ἐπιστημονικῆς ταπείνωσης τῶν συντακτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν τὴν κριτικὴ διερεύνηση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου του στοὺς εἰδήμονες γραμματολόγους. Ὡστόσο, ἡ συγκεκριμένη πρόταξη τοῦ προσώπου ἐναντι τοῦ ἔργου δὲν ὑποδηλώνει τὴν ἐπίγνωση τῶν ἐπιστημονικῶν ὀρίων ἀλλὰ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῶν κριτικῶν τους αἰχμῶν, –χώρια ποὺ ἀμφοτέροι, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, συχνὰ καταφεύγουν στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ νὰ προσθέσουν ὑφολογικὰ ἢ γλωσσικὰ ψεγάδια στὸν δημιουργὸ ἐνισχύοντας καὶ μὲ φιλολογικὰ ἐπιχειρήματα τὴν ἀμφισβήτηση τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας καὶ τὴν ἀποκαθίλωση τῆς ἠθικῆς του ὑπόστασης.

2. Μία ἀνθολογία κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀριστερῆς κριτικῆς ἀπέναντι στὸν Σκιαθίτη βλ. στὸ συλλ. ἔργο *Α. Παπαδιαμάντης, αὐτοβιογραφούμενος*, ἐπιμ. Π. Μουλλάς, ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1974.

2. Ὁ ὀρθολογιστικὸς πειρασμὸς: Ἡ ἀπομύθευση τοῦ ἔργου καὶ τοῦ προσώπου

Ἡ πρώτη ἐπώνυμη καὶ συστηματικὴ θεολογικὴ κριτικὴ εἰς βάρος τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ ἔργου του, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, δημοσιεύθηκε σὲ ἓναν ἀφιερωματικὸ τόμο τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία*, τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1941, μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση 30 ἐτῶν ἀπὸ τὴν κοίμησιν τοῦ Σκιαθίτη. Ἡ ἀπομυθευτικὴ στόχευση ποὺ διαπνέει τὸ κείμενο δηλώνεται ἤδη ἀπὸ τὸν τίτλο του –«Ὁ Παπαδιαμάντης. Θρυλὸς καὶ πραγματικότης»– καὶ ὑπαινικτικὰ ἐπισφραγίζεται στὸν λιτὸ πλὴν βαρύγδουπο τίτλο ποὺ συνοδεύει τὸ ὀνοματεπώνυμο τοῦ συντάκτη: «Δ.Σ. Μπαλάνος, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν»³.

Ἄφου ἐπισημάνει τὴν καθολικὴ ἀναγνώριση τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ συντάκτης διαπιστώνει πὼς μὲ τὴ συνδρομὴ καὶ ἄλλων παραγόντων, ὅπως εἶναι ὁ μποεμισμὸς, ἡ πενία, ἡ κοινωνικὴ ἀφάνεια ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποστήριξη «μεγαλοφώνων ὑμνητῶν» τοῦ ἔργου του, εἶχε «διαμορφωθεῖ περὶ αὐτὸν ἀτμόσφαιρα ἐνθουσιασμοῦ, ἡ ὁποία ἐνίοτε, ὑπερβάσα τὰ ὅρια, ἔφθασεν εἰς μεγάλας ὑπερβολὰς»⁴. Αὐτὸν τὸν θρυλὸ ποὺ διαμορφώθηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Παπαδιαμάντη προτίθεται νὰ ἐλέγξῃ ὁ λόγιος συντάκτης, προκειμένου νὰ ἀποκαλύψῃ τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς προσωπικότητος τοῦ «ὑπερτιμημένου» λογοτέχνη.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀγνοήσει τὴν παρρησία τοῦ συντάκτη, ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται τὶς ἐπιταγὲς τῆς ἐπιστημονικῆς εἰλικρίνειας γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴ δημοσίευσιν ἐνὸς ἀρνητικοῦ ἄρθρου σὲ ἓνα ἀφιερωματικὸ τεύχος. Ὁ Μπαλάνος (1877-1959) ὅταν γράφει τὸ συγκεκριμένον κείμενον εἶναι ἤδη 64 ἐτῶν, τακτικὸς Καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῆς Πατρολογίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μέλος τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἔχει ἠγηθεῖ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων κατὰ τὸ διάστημα 1935-1936 (στὴ θέσιν αὐτὴ θὰ θητεύσῃ καὶ ἀργότερα, στὴν κυβέρνησιν Δεμερτζῆ, τὸ 1945)⁵. Ὅλα αὐτὰ, σὲ

3. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., «Ὁ Παπαδιαμάντης. Θρυλὸς καὶ πραγματικότης», *Νέα Ἑστία* (Χριστούγεννα 1941), σ. 24-28. Σύμφωνα μὲ τὸν Χρῆστο Γιανναρά, ὁ Μπαλάνος «ἀπέριψε μαχητικὰ καὶ ἀπερίφραστα» τὸν Παπαδιαμάντη, ἐξαιτίας «τοῦ θεολογικοῦ του ἀκαδημαϊσμοῦ»: ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 413.

4. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., «Ὁ Παπαδιαμάντης. Θρυλὸς καὶ πραγματικότης», σ. 24.

5. Ἐργοβιογραφικὰ γιὰ τὸν πανεπιστημιακὸ δάσκαλον καὶ ἀκαδημαϊκὸ βλ. Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Μπαλάνος Δημήτριος», *ΘΗΕ*, τ. 9, σ. 143-146.

συνδυασμό με μία ἀριστοκρατική καταγωγή, τοῦ ἔχουν ἐξασφαλίσει ἕνα ζηλευτὸ κοινωνικὸ ἐκτόπισμα καὶ μία περίοπτη θέση στὴ διανοητικὴ νομενκλατούρα τοῦ ἔθνικοῦ κέντρου. Συναφῆς μετὰ τὴν μεγαλοαστικὴ προέλευση καὶ τὴ ρωμαλέα πλὴν μονότροπα δυτικόστροφη ἐπιστημονικὴ σκευὴ τοῦ ἀνδρὸς εἶναι καὶ ἡ ἀπομυθευτικὴ στάση του ἀπέναντι στὸν Σκιαθίτη.

Ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανοσπουδαγμένου καθηγητικοῦ κατεστημένου τῆς ἐποχῆς, ὁ Μπαλάνος κατανοεῖ τὴν ἀκαδημαϊκὴ του ἀποστολὴ ἐντὸς τῆς διαφωτιστικῆς, φιλελεύθερης ἢ καὶ ριζοσπαστικῆς προοπτικῆς τοῦ προτεσταντικοῦ στοχασμοῦ, ὁ ὁποῖος διαμόρφωσε τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ θεολογικὴ του φυσιογνωμία καὶ ἔκτοτε ἀποτέλεσε τὸν εὐνοούμενο συνομιλητὴ του. Καχύποπτος ἀπέναντι σὲ ὅτιδήποτε εὐνοεῖ τὴν ἐπιβίωση προνεοτερικῶν πεποιθήσεων καὶ συμπεριφορῶν στὸν χῶρο τῆς πίστεως, ὑπῆρξε θεωρητικὸς ὑπέρχμαχος καὶ ἔμπρακτος θεραπευτὴς τοῦ ἠθικοπλαστικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας. Μᾶλλον ἀδιάφορος γιὰ τὴ δογματικὴ ἰδιοπροσωπία τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ πολέμιος τῶν βαθύρριζων πηγῶν καὶ τῶν ποιητικῶν πτήσεων τῆς μυστικῆς θεολογίας συμπαρατάχθηκε ἐνεργὰ στὸ ὄραμα τῆς οἰκουμενικῆς προσέγγισης μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν. Εἶναι εὐνόητο πὼς ἡ σπουδὴ, ἡ ἐμβάθυνση καὶ ἡ διδασκαλία τῆς πατερικῆς σκέψης φυτοζωοῦσαν στίς παρυφές τῶν ἐρευνητικῶν προτεραιοτήτων καὶ τῆς πολλαπλῆς κοινωνικῆς παρουσίας τοῦ Μπαλάνου. Ὁ ἐπίσης πατρολόγος συντάκτης τοῦ βιογραφικοῦ λήμματος ποὺ συνέταξε γιὰ λογαριασμὸ τῆς *Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας*, ἐπὶ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μπαλάνου, ἐπισημαίνει μᾶλλον μετὰ ἐπιείκεια γι' αὐτὸν πὼς «δὲν ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ βάθος τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων»⁶.

Τὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τὸν Μπαλάνο ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸ ἔργο του εἶναι μᾶλλον ἀγεφύρωτο. Θὰ ἦταν ἀδόκιμο νὰ τὸ ταυτίσουμε μετὰ τὴν οικονομικὴ, ταξικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὅμως θὰ ἦταν ἐξίσου λάθος νὰ παραβλέψουμε καὶ αὐτὸν τὸν παράγοντα, καθὼς οἱ κοινωνικὲς πτυχές τοῦ βίου τοῦ Σκιαθίτη καὶ οἱ κοινωνιολογικὲς αἰχμές τοῦ ἔργου του ἐνσαρκώνουν ἰσάριθμες ρωμαλέες πνευματικὲς ἐπιλογές. Ἡ «κοινωνικὴ ἀφάνεια» ἀλλὰ καὶ ὁ διαρκὴς ἔλεγχος τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς κάθε μορφῆς ἐξουσία, οικονομικὴ, πολιτικὴ, ἀκαδημαϊκὴ ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴ, ἀποτελοῦν συγκεκριμένους πνευματικὲς στάσεις, ποὺ θεμελιώνονται στὴ συσσωρευμένη ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ τὴν παράδοση ἐπιμαρτυρώντας τὴ βιβλικὴ ριζο-

6. Ὁ.π., στ. 146.

σπαστικότητα του και τόν προφητικό ρόλο μίας γρηγορούσας συνείδησης. Άντιθέτως, για τόν Μπαλάνο είναι έκφάνσεις μίας στείρας κριτικής τών κακώς κειμένων δίχως σοβαρή αντιπρόταση, καρποί μίας «τυφλῆς συντηρητικότητος» και μίας αντιδραστικής ένοχοποίησης τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀστισμοῦ⁷. Άνηφορίζοντας στην κλίμακα τῆς κριτικῆς ὁ Μπαλάνος ἐπιτίθεται στὸν Παπαδιαμάντη διότι τὸν θεωρεῖ πολέμιο τοῦ διαφωτισμοῦ ἀλλὰ και γνωσιομάχο, ἐξαιτίας τῆς σφοδρῆς κριτικῆς ποῦ εἶχε ἐξαπολύσει ὁ Σκιαθίτης ἐναντία στην ἀκαδημαϊκὴ θεολογία τοῦ καιροῦ του⁸, για τὴν τυφλὴ προσκόλλησή της εἴτε στὸν ρωμαιοκαθολικὸ σχολαστικισμό εἴτε στὸν προτεσταντικὸ φιλελευθερισμὸ και κυρίως για τὴν ἀποσύνδεσή της ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς λατρείας, τῆς εὐσέβειας και τῆς ἄσκησῆς⁹. Ὁ Μπαλάνος ἀφοῦ ὑπερασπίζεται ἀπολογητικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ὑπόληψη τῶν συναδέλφων του στὴ Θεολογικὴ Σχολή¹⁰, περνᾷ στην ἐπίθεση ταυτίζοντας τὴν πίστη τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ μία ἀφελῆ θρησκευτικὴ ἀκρίβεια, «μὲ μυστικίζουσαν τάσιν και ἴσως ἀσυνείδητόν τινα πανθειστικὴν χροιάν»¹¹, ὀφειλόμενη στὸ καταθλιπτικὸ βάρος μίας παράδοσης, νοθευμένης μὲ στοιχεῖα σκοτεινοῦ ἀνορθολογισμοῦ, φανατισμοῦ και προλήψεων.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς στην στάση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου τὴ σφραγίδα τῆς ἐποχῆς του: τὴν ἐμπέδωση τῶν αἰτημάτων τοῦ διαφωτισμοῦ –ὁ Μπαλάνος εἶχε συντάξει μονογραφία μὲ θέμα τίς θρησκευτικὲς ιδέες τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ¹²–, τὸν ἀδέξιο ἀκόμη διάλογο μὲ τὴ νεωτερικότητα και, βέβαια, τὴν ἐνίσχυση τοῦ δυτικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς χώρας και τῆς σύ-

7. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., «Ὁ Παπαδιαμάντης. Θρόλος και πραγματικότης», σ. 26-27.

8. Για τὴ στάση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπέναντι στην «μεταπρατική» –κυρίως πανεπιστημιακή– θεολογία τοῦ καιροῦ του βλ. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝ., «Κριτικὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη», *Πρακτικὰ Β΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη* (Ἀθήνα, 1-5 Νοεμβρίου 2001), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2002, σ. 247-253.

9. Μία συνοπτικὴ και ἀξιολογικὴ περιγραφή τῆς ἐλλαδικῆς πανεπιστημιακῆς θεολογίας τῆς ἐποχῆς βλ. ΠΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., *Ὁρθοδοξία και Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 303-347. Πρὸβλ. ΣΠΙΤΕΡΙΣ Υ., *La teologia ortodossa neo-greca*, ed. Dehoniane, Bologna 1992, 107-184.

10. Ὁ ἴδιος εἶχε γράψει ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση ἑκατὸ ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἰδρυσή της. Βλ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., *Ἐθνικὸν και Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐκατονταετηρίς 1837-1937. Α΄. Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς*, Τύποις Πυρσοῦ Α.Ε., Ἀθήνα 1937.

11. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., «Ὁ Παπαδιαμάντης. Θρόλος και πραγματικότης», σ. 28.

12. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. Σ., *Αἱ θρησκευτικαὶ ιδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ*, Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη, Ἐν Ἀθήναις 1920.

μπλευσης μὲ τὶς τύχες τῆς Εὐρώπης. Ὡστόσο, θὰ ἦταν ἐπίσης παράλειψη νὰ μὴν ἐπισημάνουμε ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ πού ὁ καθηγητὴς τῆς Πατρολογίας ἀδιαφορεῖ ἢ ὑποτιμᾷ τὴν πατερικὴ κληρονομιά, ἀναπαράγοντας τὴ στερεοτυπικὴ προτεσταντικὴ ἀντιπάθεια πρὸς καθετὶ παραδοσιακό, οἱ ἀναζητήσεις τῆς ὀρθόδοξης θεολογικῆς πρωτοπορίας, συμπυκνωμένες στὸ σύνθημα «ἐπιστροφή στους Πατέρες» ἀνοίγουν νέους ὀρίζοντες ἔρευνας, ἐπανεκτίμησης καὶ ἐπικαιροποίησης τῶν πατερικῶν κειμένων¹³. Χάρη σ' αὐτὴ τὴ στροφή, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία θὰ καταφέρει, μετὰ ἀπὸ αἰῶνες εἴτε δουλικῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὴ Δύση εἴτε ἄγονης ὁμολογιακῆς πολεμικῆς, νὰ ὀρθώσει τὸ ἀνάστημά της καὶ νὰ ἀποκαλύψει τὸ κάλλος τῆς πατερικῆς τῆς ἰδιοπροσωπίας. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Μπαλάνος παραμένει δέσμιος τοῦ δυτικόστροφου προσανατολισμοῦ του¹⁴. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἐξάλλου, ὅτι οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη –καὶ δὲν ἀναφερόμαστε μόνον στὶς ἀμιγέστερα θεολογικὲς ἀλλὰ καὶ στὶς γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς– εἴτε ἐπαναλαμβάνονται σχεδὸν αὐτούσιες εἴτε ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερα ἀπὸ τὴν διαφωτιστικὴ πτέρυγα τῶν ἐλλήνων γραμματολόγων τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν πεισματικὰ ἄγευστοι ὁποιασδήποτε ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀνυποχώρητα ξένοι πρὸς τὶς πνευματικὲς προϋποθέσεις τοῦ παπαδιαμαντικοῦ σύμπαντος¹⁵. Κυρίαρχος ὁ ψόγος ἢ τὸ πρόσχημα τῆς ἀβα-

13. Τὸ αἶτημα γιὰ ἐπιστροφή τῆς θεολογικῆς σκέψης στὴν πατερικὴ κληρονομιά εἶχε διατυπώσει ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α' Συνεδρίου Θεολογικῶν Σχολῶν, τὸ 1936, στὴν Ἀθήνα. Οἱ ἀντιστάσεις καὶ ἀντιδράσεις τοῦ ντόπιου καθηγητικοῦ κατεστημένου πού ἔβλεπε στὸ ἐγγεῖρημα μίᾳ ὑποπτη ἐπιστροφή στὸν μυστικισμό καθυστέρησαν τὴν καρποφορία του, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ σφραγίσῃ τὴ θεολογικὴ παραγωγὴ τῆς γενιᾶς τοῦ '60 καὶ τῶν ἐπιγόνων της. Γιὰ τὴ θεολογικὴ συμβολὴ τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκι βλ. τὸ ἀφιερωμένο σ' αὐτὸν τεῦχος τοῦ π. Σύνταξη 64 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1997): WILLIAMS G. H., π. Γεώργιος Φλωρόφσκι. *Μία εἰσαγωγὴ στὴ σκέψη του*, προλ.-μτφρ. Θ. Παπαθανασίου, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1989. Γιὰ τὴ θεολογικὴ γενιὰ τοῦ '60 βλ. ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, σ. 436-489 καὶ τὸ σύλλ. ἔργο *Ἀναταράξεις στὴ μεταπολεμικὴ θεολογία. Ἡ "θεολογία τοῦ '60"*, ἐπιμ. Θ. Ἀμπατζίδης - Π. Καλαϊτζίδης - Θ. Παπαθανασίου, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2008.

14. Στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ δυτικόστροφου προσανατολισμοῦ κατανοεῖται ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ Μπαλάνου ἀπέναντι στὸν ἡσυχασμό, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὸν διαπρεπῆ Πατρολόγο, εἶχε ἓνα θέμα «τόσο προσκροῦον εἰς τὴν ἡμετέραν λογικὴν»: Τὸ παράθεμα καὶ κριτικὸς σχολιασμός του στὸ ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., «Κριτικὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη», σ. 251-252.

15. Μία ἐνδιαφέρουσα σύγκριση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Μπαλάνου καὶ τῶν ἀντίστοιχων τῆς γραμμῆς τῶν διαφωτιστῶν Κ. Θ. Δημαρᾶ καὶ Π. Μουλλᾶ βλ. τὴν ἐνότητα «Pro domo mea» στὸ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Δ., *Δαιμόνιο μεσημβρινό. Ἐντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978, σ. 34-50.

θοῦς ἠθογραφίας¹⁶, καὶ τὰ στερεοτυπικὰ παρελκόμενα: καταθλιπτικὴ θρησκο-
ληψία, γλωσσικὴ ἀκαταστασία, ἀναρχὴ δομὴ, ἔλλειψη φαντασίας καὶ σκοταδι-
στικὴ καθήλωση στὸ παρελθόν.

3. Ὁ εἰσαγγελικὸς ἔλεγχος τοῦ εὐσεβισμού

Ἡ δευτέρη κριτικὴ θεώρηση τοῦ Παπαδιαμάντη, ποὺ τροφοδότησε τὴν
ἐρευνητικὴ μας περιέργεια, κυκλοφόρησε τὸ 1986 καὶ συνιστᾷ ὄχι τόσο μία μο-
νογραφία ὅσο μία συρραφὴ ὑφολογικὰ ἑτερόκλητων κειμένων, ποὺ περιλαμ-
βάνουν γενικὲς κρίσεις γιὰ τὴ σχέση θεολογίας καὶ λογοτεχνίας, πραγμάτευση
ἐπιμέρους πτυχῶν τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ἀξιολογικὲς κρίσεις γιὰ τὴν
προσωπικότητα τοῦ Σκιαθίτη, ἓνα μέρος τῶν ὁποίων σὲ διαλογικὴ μορφή ἀνά-
μεσα στὸν συγγραφέα καὶ ἓνα φιλόλογο ἱερομόναχο καί, τέλος, μία ἀνοιχτὴ
ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀπὸ πολλὲς δεκαετίες μακαρίτη Παπαδιαμάντη¹⁷. Ὁ συντά-
κτης του π. Θεόκλητος ὁ Διονυσιάτης (1916-2006), ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐλά-
χιστους ἀν ὄχι ὁ μοναδικὸς ἀγιορείτης μοναχός, ποὺ πρὶν ἀπὸ τὴν μεταπολιτευ-
τικὴ ἀριθμητικὴ καὶ διανοητικὴ ἀναβάθμιση τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἔδιδε ἓνα στα-
θερὸ θεολογικὸ παρὸν στὴν ἐκδοτικὴ ἀγορὰ τῶν ἰδεῶν, ὅταν ἡ συντριπτικὴ

16. Ἔχει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον ἡ ἀκόλουθη ἐπισήμανση τοῦ Τάσου Λιγνάδη σχετικὰ μὲ τὸ
θολὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου «ἠθογραφία» καί, κυρίως, τὸν κομβικὸ ρόλο του στὴν
ειδολογικὴ κατηγοριοποίηση καὶ ποιοτικὴ ἀποτίμηση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου: «Φλυαρή-
σαμε πολὺ στὸ παρελθὸν ὀρίζοντας ὡς “ἠθογραφία” τὸν Παπαδιαμάντη καὶ νομίσαμε ὅτι ἠσυ-
χάσαμε συρταρώνοντας στὸ θάνατο τὴν ὑστεροφημία του. ... Τί σημαίνει ἀλήθεια “ἠθογραφία”
πέρ’ ἀπὸ τὴν αὐταπάτη τῆς λαογραφικῆς ἐμπλοκῆς; Νομίζουμε ὅτι συνεννοοῦμεθα μὲ μία λέξη
στὴν νεοελληνικὴ τῆς σημασιολογία γιὰ τὴν ὁποία δὲν ξέρομε τίποτ’ ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὰ γράμμα-
τα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν. Βέβαια, αὐτὸ εἶναι ἓνα σύγχρονο γλωσσικὸ σύνδρομο μίας Βαβέλ ποὺ
ὑπολανθάνει. “Συνεννοοῦμεθα” μὲ λέξεις ποὺ δὲν ἐννοοῦμε. Ὡς πρὸς τὴν λέξη “ἠθογραφία”
ἔρωτῶ: “Μένουμε ἢ ὄχι ἀσυνεννόητοι στὴ σημασία της, ἐνῶ παρ’ ἄλλα ἀξιολογοῦμε στὸ ὄνο-
μά της;”. Πέστε μου... εἶναι μορφή, τύπος, ἀξία, κοινωνιολόγημα; Τί εἶναι; Κατατάσσουμε μὲ τὸν
ὄρο αὐτὸ καὶ ἡ κατάταξί μας καταλήγει στὴν πλάνη καὶ στὸ ἀμάρτημα»: ΛΙΓΝΑΔΗΣ Τ., «Ὁμο-
λογία πίστεως στὸν Παπαδιαμάντη», *Φῶτα Ὀλόφωτα. Ἐνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ
τὸν κόσμον του*, ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1981, σ. 119.

17. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, μοναχός, *Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης (σπουδὴ)*,
ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθήνα 1986.

πλειονότητα τῶν συμμοναστῶν του δὲν εἶχαν τὴ γνωστικὴ ὑποδομὴ, τὸν χρόνον ἢ καὶ τὴ φιλοδοξία γιὰ ἀνάλογες ἐνασχολήσεις¹⁸.

Ἡ κριτικὴ τοῦ λογίου ἀγιορείτη ἐκ πρώτης ὄψεως φαντάζει ἡπιότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου. Τὸ κίνητρο τοῦ π. Θεοκλήτου νὰ ἀποκαλύψει τὶς πραγματικὲς διαστάσεις πρωτίστως τῆς προσωπικότητος καὶ ἐμμέσως τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη μπορεῖ νὰ γεινιάζει μὲ τὸ ἀπομυθευτικὸ πρόσταγμα τοῦ Μπαλάνου, ὅμως ἡ στόχευση καί, βέβαια, ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος καὶ τὰ ἐπιχειρήματά τους εἶναι διαφορετικά. Ἡ στάση καὶ ἡ ἀντίσταση τοῦ π. Θεοκλήτου ἀπέναντι στὸν Σκιαθίτη δὲν πολώνονται σὲ νοησιαρχικὰ σχήματα, μῆτε προσλαμβάνουν τὴ μορφὴ μίας κοσμοθεωρητικῆς ρήξης ἢ ἔστω μίας ιδεολογικῆς ἀντιπαλότητος. Ἐξάλλου, ἡ διανοητικὴ, πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐγγύτητά του μὲ τὸν Παπαδιαμάντη ριζώνει στὶς φιλοκαλικές, μοναστικὲς καὶ λειτουργικὲς πτυχές τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Σκιαθίτη, ὁ ὁποῖος

18. Ὁ π. Θεόκλητος Διονυσιάτης ἐκτὸς ἀπὸ συγγραφέας πολλῶν βιβλίων σχετικῶν μὲ τὸ ἀγιορειτικὸ πολίτευμα, τὸν ἡσυχασμὸ καὶ τὴ φιλοκαλικὴ πνευματικότητα ἐπιδιδόταν συστηματικὰ στὴν κριτικὴ προσώπων, γεγονότων καὶ κειμένων τῆς τρέχουσας θεολογικῆς ἀλλὰ καὶ λογοτεχνικῆς ἐπικαιρότητας. Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν κριτικῶν του παρεμβάσεων, ποὺ περιλάμβαναν πλούσια ἀρθρογραφία στὸν θρησκευτικὸ τύπο ἀλλὰ καὶ πολλὲς ὁμιλίες του σὲ διάφορα ἐξωαγιορειτικὰ –ἐκκλησιαστικά ἀλλὰ καὶ ἀκαδημαϊκά περιβάλλοντα–, ὁ λόγιος μοναχὸς διακύβευσε τὸ ποιοτικὸ πρόσημο τῆς συμβολῆς του μὲ τὴν ἀνυποχώρητὴ ἐπίθεσή του ἀπέναντι στὸ λεγόμενον κίνημα τῶν «νεορθοδόξων» καὶ κυρίως τῶν «νεονικολαϊτῶν» –στὸ στόχαστρο τῆς κριτικῆς του εἶχε θέσει τὶς περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἔρωτος ἀπόψεις τοῦ καθηγητῆ Χρ. Γιανναρά. Ἀποτιμήσεις τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας, τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου ἀλλὰ καὶ τῶν κριτικῶν παρεμβάσεων τοῦ π. Θεοκλήτου βλ. στὰ Σεβασμ. ΜΗΤΡΟΠ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ἹΕΡΟΘΕΟΣ, «Ὁ Γέρον Θεόκλητος Διονυσιάτης, ἕνας λόγιος ἡσυχαστὴς Α΄ καὶ Β΄», *Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβαση*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2007: προσιτὸ στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνση http://www.parembasis.gr/2007/07_11_11.htm · ΜΩΥΣΗΣ, ΜΟΝΑΧΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, «Μνήμη Γέροντος Θεοκλήτου», *Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβαση*, Μάρτιος 2006, προσιτὸ στὴν ἴστοσελίδα http://www.parembasis.gr/2006/06_03_12.htm. Γιὰ τὴ θεολογικὴ διαμάχη καὶ τὰ παρελκόμενα βλ. ἐνδεικτικὰ ΟΣΙΟΛ. ΜΟΝΑΧΟΣ ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, «Περὶ τοῦ ἡγέτου τοῦ νεονικολαϊτισμοῦ», *Ὁρθόδοξος Τύπος*, 21.09.2001, προσιτὸ στὴν ἴστοσελίδα <http://www3.aegean.gr/agios-therapontas/magazine/hospitality/periodical/ot/20010921.html>. Πρὸβλ. καὶ τὴ βιντεοσκοπημένη ὁμιλία τοῦ π. Θεοκλήτου στὴ θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στίς 6.11.1997 στὴν ἴστοσελίδα http://storage.impantokratoros.gr/storage/dat/E92BFD97/geron_theoklitos2.mp3 (ἡμερ. προσπέλασης 24.11.2011)· ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡ., *Ἐρωτικῶν ἀμφιλογιῶν ἢ περὶ λιβελλοπράγματος μοναχοῦ*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989. Μία κριτικὴ ἀποτίμηση τῶν δύο πλευρῶν βλ. στὸ ΓΟΥΝΕΛΑΣ Σ., «Ἐρως Ὁρθοδόξων. Ἀπὸ τὸν π. Θεόκλητο στὸν Χρῆστο Γιανναρά», *Σύναξη* 32 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1989), σ. 73-92.

ὑπῆρξε δηλωμένος ὁπαδὸς τῆς κολλυβαδικῆς παράδοσης καὶ πνευματικὸ τέκνο τῶν τελευταίων ἐκπροσώπων τῆς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο¹⁹. Παρ' ὅλα αὐτά, θεωροῦμε ὅτι ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξιακῆς καὶ πνευματικῆς συγγένειας τῶν δύο προσώπων, ὁ π. Θεόκλητος σπύλωσε τὴ μνήμη τοῦ Παπαδιαμάντη πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἐπιχείρησε μὲ σαφῶς εἰλικρινέστερο τρόπο καὶ κατόρθωσε ὁ Μπαλάνος. Καὶ αὐτό, διότι ἀφ' ἑνὸς ὁ π. Θεόκλητος ἀπευθύνεται κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ποῦ ἔχει μία θετικὴ στάση ἀπέναντι στὸν Σκιαθίτη, καὶ κατὰ δεύτερον, διότι ὁ στόχος του δὲν εἶναι ἐπιστημονικὸς ἀλλὰ μᾶλλον πνευματικὸς καὶ ποιμαντικὸς: δηλαδή ἡ ἠθικὴ ἀποδόμησις τοῦ προσώπου ἢ, ἔστω, ἡ ἀποκάλυψη τῶν σκοτεινῶν ἢ ἀθεράπευτων πλευρῶν τῆς προσωπικότητος του²⁰ καὶ συνακόλουθα ἡ ἐλεγκτικὴ τιθάσευση τοῦ θαυμασμοῦ, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τιμῆς ποῦ ἀπολάμβανε ὁ Σκιαθίτης στὴ συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἦδη στὰ χρόνια ποῦ δημοσιεύεται τὸ συγκεκριμένο βιβλίο, ἡ φήμη τοῦ Παπαδιαμάντη εἶχε τόσο γιγαντωθεῖ, ὥστε ὑπακούοντες καὶ διερμηνεύοντας τὸ λαϊκὸ αἶσθημα κύκλοι τῆς θεολογικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς θύραθεν πιστεύουσας διανόησης νὰ ἀπεργάζονται τὸ ἐνδεχόμενο μίας κανονικῆς ἁγιοκατάταξής του. Στὴν πραγματικότητα, ἡ πρόθεσις τοῦ π. Θεοκλήτου εἶναι ἡ ματαιώσις αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, δηλαδή ἡ ἀποδυνάμωσις καὶ ἡ φρίμωσις μίας vox populi ποῦ ἔβρισκε ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἀπήχησι. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ π. Θεόκλητος, ἀναφερόμενος στὸν ὀρίζοντα αὐτῆς τῆς vox populi ἐπιμένει νὰ τὴν περιορίζει στὸν κύκλο «διανοουμένων καὶ θεολόγων»²¹ καὶ μά-

19. Πρβλ. «Τὰ Μαῦρα Κούτσουρα», *Ἄπαντα*, τ. Δ', σ. 478-479.

20. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *μοναχός, Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 8-9.

21. Ὁ π. Θεόκλητος δὲν κρύβει τὴν ἀντίρρηση καὶ τὴν ἀντίθεσίν του ἀπέναντι στοὺς συντελεστὲς ἐνὸς τόμου ἀφιερωμένου στὴ μνήμη τοῦ Παπαδιαμάντη (βλ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *μοναχός, Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 53). Στὸν ἐπίμαχο τόμο, μεταξὺ ἄλλων, δημοσιεύθηκε καὶ ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ Σκιαθίτη, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Ἀγιολογίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κριτικὸ καὶ λογοτέχνη Π. Β. Πάσχο, (βλ. *Ὁ φτωχὸς Ἅγιος. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη τοῦ Ἁγίου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων*, ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθῆναι 1982). Τὴν ἀκολουθία ἐπανεξέδωσε δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ συντάκτης σὲ ἕνα δικό του βιβλίο, στὸ ὁποῖο συστέγασε ὅλα τὰ κείμενα ποῦ εἶχε μέχρι τότε γράψει γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ συγγραφέας γνωρίζει, βέβαια, τὸ βιβλίο τοῦ π. Θεοκλήτου, ποῦ ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ κυκλοφορήσει. Χωρὶς νὰ κατονομάζει ἀπὸ εὐγένεια καὶ σεβασμὸ τὸν λόγιον ἁγιορείτη, ἀναφερόμενος στὰ ἐπανεκδιδόμενα ἑμνολογικὰ κείμενά του πρὸς τιμὴν τοῦ Παπαδιαμάντη, σημειώνει: «Ὅταν πρωτοδημοσιεύθηκε τὸ κείμενο αὐτῆς τῆς Ἀκολουθίας, ἔμαθα πὼς δυσσαρεστήθηκαν μερικοὶ φίλοι ποῦ ἀνήκουν στὸν ἐκκλησιαστικὸ μοναστικὸ χῶρο. Θὰ ἤθελα νὰ τοὺς διαβεβαιώσω, πὼς δὲν ἔκαμα καμμιά προπαγάνδα ἢ κίνησι γιὰ τὴν ἀνακήρυξιν σέ

λιστα, γνωρίζοντας με ακρίβεια τη σημασία τῶν ὄρων μιᾶ γιὰ «προσπάθεια ἀγιοποιήσεως»²² καὶ ὄχι γιὰ ἐπικύρωση ἢ ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος τοῦ Σκιαθίτη.

Σκαλίζοντας τίς “νοσηρές” πτυχές τῆς ζωῆς ἢ καὶ τίς κόγχες τοῦ ὑποσυνειδήτου τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ἀγιορείτης μοιάζει σὰν νὰ ἀναλύει δημόσια τὸ περιεχόμενο μίας ἐξομολόγησις τοῦ συγγραφέα ποῦ κρυφάκουσε ἢ ἐπινόησε ὁ ἴδιος, ἀντλώντας πληροφορίες ἀπὸ σκόρπιες –τεκμηριωμένες ἢ ἀστήρικτες– μαρτυρίες καὶ κρίσεις τρίτων γιὰ τὸν Σκιαθίτη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλημμελῆ, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος²³, γνῶση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου. Ἔτσι, βαθμιαία μεταμορφώνεται σὲ ἓναν *advocatus diaboli*, ἓναν δικηγόρο τοῦ διαβόλου, ὁ

ἅγιο τοῦ Παπαδιαμάντη... Ἐγὼ ἔγραφα, ὠθούμενος ἔνδοθεν ἐγκωμιστικά τροπάρια γιὰ τὸν ἅγιο τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων καὶ τὴν ὁσία βιοτὴ του, ὅπως θὰ ἔγραφε κάποιος βυζαντινὸς γι' ἄλλον βυζαντινὸ –μὲ τὸν τρόπο ποῦ ἔγραφε κι ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης τὰ ὑμνογραφικὰ ἢ τὰ παραῦμνογραφικὰ του». Γιὰ νὰ συμπληρώσει πιὸ κάτω πὼς «πέρ' ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, τὸ μέγα πλῆθος τῶν Νεοελλήνων θεωρεῖ ἅγιο τῶν Γραμμάτων τὸν Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν συζητεῖται ἀνεπίσημα ἢ ἐπίσημα ἡ ἔνταξή του στὸ ἐκκλησιαστικὸ Ἐορτολόγιο»: Π. ΠΑΣΧΟΣ Β., *Παπαδιαμάντης. Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1992, σ. 13-14 (τοῦ «Προοιμίου»). Μάλιστα, οἱ ἐπιθέσεις ποῦ ἐξαπολύθηκαν ἐναντίον τοῦ «ἀγίου τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων ὁσίου Ἀλεξάνδρου τοῦ Νέου», βρίσκουν θέση καὶ στὴν ἀκολουθία του: «Δεῦτε, τῶν φιλοσίων πληθὺς, / ἐπὶ τῇ μνήμῃ Ἀλεξάνδρου συνέλθωμεν, ἐν οἴκῳ Κυρίου πάντες μετ' ἐγκωμίων τερπνῶν / καὶ ὠδὰς καὶ ὕμνους ἀναμέλφωμεν / Χριστῷ τῷ παντάναγι τῷ τῶν Ὅσιον δεῖξαντι / ἡμῖν ἐσχάτων καὶ αὐτὸν δυναμώσαντι / πλῆθος ὕβρεων ἐνεργεῖν δι' εὐσέβειαν / ὅθεν καὶ τὸν τῆς πίστεως τελέσας στερορότατα / θεῖον ἀγῶνα τροπαίων παρὰ Θεοῦ νῦν ἡξίωται / σκηναῖς τῶν ὁσίων / κατοικεῖν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἀτελεύτητον». Στιχηρὸ Προοίμιον τοῦ Ἑσπερινοῦ. Ἦχος πλ. α' (στὸ ἴδιο, σ. 154-155). Ἡ πλαγιολογία δική μας.

22. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *μοναχός, Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 56.

23. Ὁ συγγραφέας ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου προειδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστη: «Παπαδιαμάντη δὲν διάβασα ἀπὸ τότε ποῦ ἔγινε Μοναχός, πλὴν ὀλίγων ἀφηγημάτων ποῦ εἶδα ἐντελῶς τυχαῖα. Ἡ στάσις τοῦ Μοναχοῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τίς πνευματικῆς του ἐμπειρίες, ποῦ εἶναι ὑπέρτερες ἀπὸ τὰ ψυχολογιστικὰ παιχνίδια τῆς λογοτεχνίας»: Ὁ.π., σ. 12. Ἄν ἀληθεύει ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ συγγραφέα πὼς δὲν διάβασε τὸν Παπαδιαμάντη ὡς περιττὴ ἔνασχόληση καὶ ἀπάδουσα μὲ τὸ μοναχικὸ σχῆμα –καὶ δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα συγγνωστὸ ψεῦδος γιὰ νὰ ἀποφύγει ἐνδεχόμενους ψόγους πὼς διατηρεῖ κοσμικὰ ἐνδιαφέροντα– εἶναι περιεργὸ γιὰτὴν δὲν θεωρεῖ ἐξίσου περιττὴ καὶ ἀπάδουσα μὲ τὸ μοναχικὸν τὴν ἀξιολόγησι τῆς λογοτεχνίας, τὴν ὁποία ἀντιθέτως θεωρεῖ αὐτονόητη, ὅπως δείχνουν τὰ ἀκόλουθα ρητορικὰ ἐρωτήματά του: «Εἶναι τάχα κάτι ὠφέλιμον, ἀπαραίτητον νὰ διαβάξῃ ὁ Ὁρθόδοξος χριστιανός, νὰ διαπλάτῃ τὸ ἦθος του μὲ τὴν λογοτεχνίαν, ἔστω τῶν “δύο Ἀλεξάνδρων” [ἐννοεῖ τοὺς συνονόματους ἐξάδελφους Παπαδιαμάντη καὶ Μωραϊτίδη] ἢ τῶν γνωστῶν Ρώσων; Φαίνεται ἴσως τολμηρὸν νὰ θέτωμεν τοιαῦτα ἐρωτήματα δι' ἓνα εἶδος τοῦ λόγου, ποῦ ἔχει ἤδη καθιερωθῆ ἀπὸ χριστιανούς λογίους καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν λαόν. Ἀλλὰ εἶναι αὐτὸς λόγος νὰ μὴ ζητῶμεν τὴν ἀξιολόγησίν του;» (στὸ ἴδιο, σ. 13).

όποιος στο πλαίσιο μίας δυτικού τύπου δίχης για την ανακήρυξη της αγιότητας του Παπαδιαμάντη, ελέγχει εξονυχιστικά τα διαθέσιμα ντοκουμέντα προσπαθώντας να διακριβώσει την ήθική του ακεραιότητα.

Το βιβλίο του π. Θεοκλήτου, παρά τη μάλλον άναρχη δομή του, φιλοδοξεί να αποκαλύψει στον αναγνώστη μία οίονει άκτινογραφία της ψυχικής, συναισθηματικής και κυρίως πνευματικής κατάστασης του λογοτέχνη και ανθρώπου, κλιμακώνοντας τα ένοχα εύρηματα από τα ήσσονα στα μείζονα ή, ακριβέστερα, από τα συγγνωστά στα ασύγγνωστα. Διότι, ήδη από την αρχή, ή πρόθεση και το ύφος είναι και παραμένουν μέχρι το τέλος ήθικολογικά άν' όχι εισαγγελικά ήθικιστικά.

Το πρώτο σημείο που έπισημαίνει ό συγγραφέας είναι ή αδυναμία του Παπαδιαμάντη να άκολουθήσει τον μοναστικό βίο, έφ' όσον είχε όχι μόνο τη γνωστική ύποδομή αλλά και την έμπειρική δυνατότητα κατά την παραμονή του στο Άγιον Όρος²⁴. Έχοντας την άκλόνητη βεβαιότητα πως ό μοναχικός βίος υπερέχει a priori του κοσμικού, ό π. Θεόκλητος θεωρεί πως ό Παπαδιαμάντης δέν απέρριψε βέβαια το καλό, δηλαδή την πίστη, όμως άρνήθηκε το καλύτερο²⁵, ήτοι τον μοναχισμό, πράγμα που του κόστισε έναν ισόβιο «έσωτερικό διχασμό»²⁶ και βασανιστικές παλινδρομήσεις. Ό συγγραφέας προκειμένου να τεκμηριώσει τη εικάσία του καταφεύγει στην έρμηνεία του γνωστού ένυπνίου-όράματος που είδε παιδι ό Παπαδιαμάντης και στο όποιο φέρεται να συνομιλεί με ένα σεβάσιμο ίερωμένο. Το αίνυγματικό περιεχόμενο της συνομιλίας γύρω από τον χαμένο δρόμο του μικρού Άλέξανδρου, ό π. Θεόκλητος το έρμηνεύει ως θείο προμήνυμα για την ισόβια περιπλάνηση του Σκιαθίτη στον κόσμο της άμαρτίας, έφ' όσον το χαμηλό «μέτρο της ισχύος του πόθου του» δέν του επέτρεψε να άκολουθήσει τον μοναστικό δρόμο²⁷.

Ό επόμενος αναβαθμός της κριτικής άφορᾶ στην ισχνή ήθικοπλαστική άποτελεσματικότητα και χρησιμότητα του παπαδιαμαντικού έργου. Παρ' ότι ή συγκεκριμένη αντίληψη για τη λογοτεχνία και την άποστολή του λογοτέχνη στον κόσμο γειτνιάζει μάλλον με τις έπιταγές της ιδεολογικά στρατευμένης καλλιτεχνικής προπαγάνδας και λιγότερο με την καλλιέργεια ένός ιδιαίτερου

24. Ό.π., σ. 20-21.

25. Ό.π., σ. 33.

26. Ό.π., σ. 32. Πρβλ. στο ίδιο, σ. 36.

27. Ό.π., σ. 23.

ταλάντου²⁸, ὁ συγγραφέας εἶναι βέβαιος πῶς «ὁ μπαρμπαλέξανδρος ἀδίκησε τὸν ἑαυτό του, τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἔθνος του, γιατί ἄφησε ἀνεκμετάλλευτες τὶς δυνατότητές του νὰ παραγάγει ἔργον ὀρθόδοξο πιὸ ὑψηλῶν ἐπιπέδων καὶ βαθύτερων συλλήψεων»²⁹. Ἡ συγκεκριμένη ἄποψη ἀφορᾷ τόσο τὴ γλωσσικὴ καὶ ὑφολογικὴ ἰδιοτυπία τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν π. Θεόκλητο, γιὰ τὸν ἐπισφαλῆ ναρκισσιστικὸ «βερμπαλισμὸς»³⁰ τῆς περιγραφικῆς του δεινότητος, ἢ ὁποία τροφοδοτεῖται ἀπὸ ἕναν ἐξίσου ἐπισφαλῆ θαυμασμὸ τοῦ φυσικοῦ κάλλους³¹. Πέρα ἀπὸ τὸν πρόδηλα ἀντιβιβλικὸ χαρακτήρα της³², ἢ ἠθικὴ ἐνοχοποίηση τῆς δοξολογικῆς ἐνατένισης τῆς φύσης μοιάζει νὰ ἀνατρέπεται σύρριζα ἀπὸ τὴν αὐτοβιογραφικὴ μαρτυρία τοῦ πατρὸς Πορφυρίου, πὺ συνέδεσε ἄρρηκτα τὴν πρώτη του μυστικὴ ἐμπειρία μὲ τὸν θαυμασμὸ ἑνὸς ἀηδονιοῦ πὺ κελαηδοῦσε μονάχο του μέσα στὴν ἡσυχία τῆς ἀγιορειτικῆς ἐξοχῆς³³.

Στὴ συνέχεια, ἀνατέμνοντας τὰ ἄδυστα τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἀνυποψίαστων ἀναγνωστῶν, ὁ π. Θεόκλητος διαγιγνώσκει τὸν «ἐμπαθῆ ἐρωτικὸ πληθωρισμὸ» καὶ τὸν «αἰσθησιασμὸ» τοῦ δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος συμμετέχει στὰ πάθη τῶν ἡρώων του, ἂν ὄχι “ἔργω”, πάντως σίγουρα “λόγῳ” καὶ “διανοίᾳ”³⁴. Μοιάζει παράδοξο ἀλλὰ μίᾳ ἀνασκευῆ, ἀρκούντως θεολογικῆ, τῆς συγκεκριμένης κατηγορίας ὁ ἀναγνώστης ἐντοπίζει σὲ ἕνα προγενέστερο κείμενο, γραμμένο ὄχι ἀπὸ ἕναν θεολόγο ἢ κληρικὸ, ἀλλὰ ἀπὸ ἕναν κριτικὸ τῆς λογοτεχνίας. Σὲ κείμενό του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, δημοσιευμένο τὸ 1961, ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος μὲ ἀφορμὴ τὸν διαπιστωμένο αἰσθησιασμὸ τοῦ Σκιαθίτη, παρατηρεῖ: «Ἀλλὰ αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτα. Αὐτὸ δείχνει πῶς κι ἐκεῖνος ἦταν ἄνθρωπος μὲ αἰσθήσεις καὶ ἐξερευνοῦσε κάποτε τὴν περιοχὴ τους. Μόνον πὺ ὁ Παπαδιαμάντης (ἢ ὁ ἄνθρωπος τῆς παράδοσης) δὲ σταματοῦσε ἐκεῖ. Δὲ ζητοῦσε νὰ κάνει τὶς αἰσθήσεις του κοσμοθεωρία ἢ τρόπο ζωῆς, καὶ προπαντὸς ἤξερε ἀπὸ τὴν παράδοση πῶς πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδα-

28. Πρβλ. Μτ 25, 14-30.

29. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, μοναχός, *Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 28.

30. *Ὁ.π.*, σ. 49-50.

31. *Ὁ.π.*, σ. 49-50.

32. Πρβλ. Ψλ 19, 1.

33. ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Βίος καὶ Λόγοι, Ἱερά Μονὴ Χρυσοπηγῆς*, Χαλκίδα 2003, σ. 86-88.

34. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, μοναχός, *Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 41, 35.

τος τούτου διψήσει πάλιν. ... Ἡ ἀνδρεία τοῦ Παπαδιαμάντη κρατοῦσε ἀπὸ ἄλλη ρίζα, πνευματική. Δὲ σταματοῦσε στὶς φυσικὲς αἰσθήσεις πὺν μοιραζόμεστε μὲ τὰ ζωντανά, ἀλλὰ ἤξερε νὰ παίρνει ἀπὸ τίς ἄλλες (αὐτὲς πὺν θεωροῦμε ἀνύπαρχτες σήμερα), ἀπὸ ἐκεῖνες πὺν ὅποιος πιεῖ μία φορὰ οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα»³⁵.

Ἡ κριτικὴ τοῦ π. Θεοκλήτου κορυφώνεται στὴν ὑπογράμμιση τοῦ πάθους τῆς «οἰνοφλυγίας» πὺν βασάνιζε ψυχικὰ καὶ σωματικὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐπικαλούμενος τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ γιατροῦ καὶ λογοτέχνη Παύλου Νιρβάνα³⁶, ὁ π. Θεοκλήτος ἀναλύει ἐπὶ μακρὸν τόν, ἔστω, ἐλεγχόμενο, ἀλκοολισμὸ τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸν ὁποῖο συνδέει ἄρρηκτα μὲ τὴ δίψυχη κοσμοκαλογηρικὴ ὑπόσταση τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὴν ἀναπόδραστη ὀφειλὴ του στὸν ἄρχοντα τοῦ παρόντος κόσμου³⁷.

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεῖς τίς προθέσεις τοῦ π. Θεοκλήτου –σχεδὸν κάθε κριτικὸ βέλος του συνοδεύεται ἀπὸ τὴν εἰλικρινῆ διαβεβαίωση τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ τῆς συμπάθειας πὺν τρέφει γιὰ τὸ θῆραμα. Κι ἂν ἀκόμη παραβλέψῃ κανεῖς τὸ ἐνοχλητικὰ ἀνακριτικὸ του ὕφος καὶ δεχτὲ τὴ φιλοκαλικὴ του σκευὴ³⁸, πὺν τοῦ ἐπιτρέπει (ἢ μᾶλλον τοῦ ἐπιβάλλει) νὰ ἀντιμετωπίζει κάθε πάθος ὡς ἀσθένεια, ἢ ἀπορία παραμένει: ποιά τάχα συνδρομὴ παρέχει πλέον στὸν πάσχοντα μία τόσο λεπτομερὴς, δημόσια καὶ ὄψιμη διάγνωση τῆς «νοσοῦσης»³⁹ πλευρᾶς τῆς προσωπικότητος τοῦ Παπαδιαμάντη;

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα καὶ συνάμα ἡ οὐσία τῆς ἐναντίωσης τοῦ π. Θεοκλήτου σὲ μία ἐνδεχόμενη ἀγωνυμία τοῦ Σκιαθίτη κρύβεται στὴν ἀκόλουθη φράση του: «...Μὲ ἄλλους λόγους, ὀλόκληρο τὸ παπαδιαμαντικὸ σύμπαν ἐξαντλεῖται στὸ ὄμορφο νησί του, ἢ εὐρυτάτη

35. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ Ζ., «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», *Εἰσαγωγή στὴν πεζογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη*, Ἐπιλογή κριτικῶν κειμένων, ἐπιμ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2005, σ. 198. Τὸ κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Ταχυδρόμος* τὸ 1961 –μὲ τὴ συμπλήρωση μισοῦ αἰῶνα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη– καὶ ἀργότερα ὁ συγγραφέας τὸ ἀναδημοσίευσε στὶς *Μελέτες* του. Ἐπιπλέον, συμπεριλήφθηκε, ὀλόκληρο ἢ ἀποσπασματικά, σὲ συλλογικὰ ἔργα, ὅπως σὲ αὐτὸ πὺν παραπέμπουμε ἐδῶ.

36. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *μοναχός*, Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης, σ. 43-44.

37. Ὁ.π., σ. 44-45.

38. Γιὰ τὴν πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ π. Θεοκλήτου βλ. ΙΕΡΟΘΕΟΣ, ΜΗΤΡΟΠ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ, Ὁ ὀρθόδοξος μοναχισμὸς ὡς προφητικὴ, ἀποστολικὴ καὶ μαρτυρικὴ ζωὴ, ἐκδ. Ἰ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Λεβαδεία 2002, σ. 263-270.

39. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *μοναχός*, Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης, σ. 9.

Ἄρθροδοξία ἐκφράζεται μὲ τοὺς ἥρωες τῶν διηγημάτων του (αἰπόλους, ναυτικούς, “λαδικά”, ἐρωτύλους νεαροὺς καὶ ἐρωτόληπτες νέες), ἡ ἁγία Ἐκκλησία μας ἐρμηνεύεται ἀπὸ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἱερωμένους του καὶ ὁ ζωγράφος τους δὲν ἔχει τίποτε ἄλλο νὰ πῆ, τίποτε πιο ὑψηλό, πιο μεγάλο, πὺ νὰ ἀναλογεῖ σὲ πνευματικότερα καὶ θεολογικότερα ἐπίπεδα τῆς Ἐκκλησίας;»⁴⁰. Ἄν λοιπόν, ὁ π. Θεόκλητος οἰκτίρει τοὺς ταλαίπωρους, ἀφελεῖς, ἀπλοϊκοὺς κατοικοὺς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ σύμπαντος καὶ βέβαια τὴ λιποβαρῆ ἠθικὴ τοῦ δημιουργοῦ τους, εἶναι γιὰ τοὺς θεωρεῖ ἀσύμμετρα μικροὺς γιὰ νὰ ἐνσαρκώσουν καὶ νὰ διερμηνεύσουν τὸ γεγονός τῆς ἀγιότητος καὶ τὸ οἶονεῖ δυσθεώρητο μεγαλεῖο τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ συνειδητὰ ἢ ἀνεπίγνωστα παραβλέπει πὺς αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ὑπαρξιακὸς ρεαλισμὸς συνιστᾷ τὴ λογοτεχνικὴ ἀλλὰ καὶ πνευματικὴ δύναμη τῶν παπαδιαμαντικῶν (ἀντι)ἠρώων. «Στὴν “ἠθογραφία” τοῦ Παπαδιαμάντη οἱ ἄνθρωποι εἶναι πραγματικοὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ “ὑπαρκτοῦ”. Δὲν εἶναι ἀπὸ ἄλλα βιβλία, ἀπὸ σκέψη, ἀπὸ φαντασία. Εἶναι ἀπὸ ζωή... Αὐτοὺς τοὺς ὑπαρκτοὺς ἀνθρώπινους τύπους “ἠθογραφεῖ” ὁ Παπαδιαμάντης ἕως τὸ σκοτεινὸ βάθος τῆς αἰτίας τους, ἐκεῖ πὺ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ πειρασμὸς τοῦ Ἐωσφόρου συνορεύουν “κατὰ παραχώρησιν”»⁴¹.

4. Συμπερασματικά: Ὁ Παπαδιαμάντης ὡς *vir ecclesiasticus* καὶ ἡ «ἀνάκρισις» τῶν ἐπικριτῶν του

Οἱ δύο ἀρνητικὲς κριτικὲς πὺ δέχθηκε ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ τὴν θεολογικὴ διάνοση παρὰ τίς διαφορετικὲς γνωστικὲς προϋποθέσεις, τὴ σκοποθεσία ἀλλὰ καὶ τὴ χρονικὴ ἀπόσταση πὺ χωρίζει τοὺς συντάκτες τους, ἔχουν ἕνα κοινὸ ἐκκλησιολογικὸ παρονομαστή. Ὁ λαϊκὸς θεολόγος ἐνοχλεῖται γιὰ τὴ Ἐκκλησία τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι τόσο σύγχρονη ἢ ἀποκαθαρομένη ἀπὸ δοξασίες καὶ προλήψεις ὅσο θὰ τὴν ἤθελε ὁ ἴδιος. Εἶναι μᾶλλον πρόδηλο πὺς ὁ Μπαλάνος βλέπει στὸν Παπαδιαμάντη καὶ στὸν κόσμον του ὅλα αὐτὰ πὺ τὸν ἐνοχλοῦν στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, γι’ αὐτὸ καὶ τὰ καταγγέλλει μεγεθυμένα ἢ τὰ συκοφαντεῖ: ἡ ἀφοσίωση στὴ λατρευτικὴ ζωὴ μεταφράζεται σὲ τυπολατρία, ἢ σταθερότητα στὸ δόγμα σὲ φανατισμὸ, ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν παράδοση σὲ ἀμετανόητη νοσταλγία ἐνὸς παρωχημένου κοσμοειδώλου, ἡ ἀνοχὴ καὶ ἡ συμπάθεια

40. Ὁ.π., σ. 27.

41. ΛΙΓΝΑΔΗΣ Τ., «Ὁμολογία πίστεως στὸν Παπαδιαμάντη», σ. 121.

πρὸς τὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις σὲ ἀσυγχώρητη μυστικιστικὴ παλινδρόμηση⁴². Κοινοτολῆς, ὁ Μπαλάνος ἰδεάζεται μίαν Ἐκκλησίαν ἀνακαινισμένην μὲ τὴ δύναμιν τῆς στέρεως γνώσεως, τῆς λογικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς χρησιμότητος, πλὴν ὁμως βαλσαμωμένην σὲ ἀποστειρωμένα σελοφὰν ἀλάθητης αὐθεντίας.

Ἀπὸ τὴ δική του πλευρὰ, ὁ λόγιος ἀγιορείτης ὑπερασπίζεται μίαν ἐκδοχὴν τῆς Ἐκκλησίας τόσο ἄσπιλη, δυσθεώρητη καὶ μεγαλειώδη πού καταλήγει σὲ μίαν μᾶλλον σπιριτουαλιστικὴν καὶ ἄσαρκον φαντασίωσιν, ἄσχετη τόσο μὲ τὸν βιβλικὸν ρεαλισμὸν ὅσο καὶ μὲ τὴ γήινην ἀπλότητα τῆς ἀσκητικῆς σοφίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴν ὑπόστασιν τῆς ἐκάστοτε πιστεύουσας κοινότητος⁴³. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δέσμευσις γιὰ τὸν π. Θεόκλητον δὲν εἶναι ἡ μετάνοια ὡς ἄθλημα ἐλευθερίας, ἀλλὰ ἕνας ἀσκητικὸς πρωταθλητισμὸς πού πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὴ διαστροφή τῆς ὀσιακῆς ἀγιότητος σὲ συλλογὴν ἀρετῶν, τὴν ὑπακοὴν σὲ ὑποταγὴν καὶ τὴν πνευματικότητα σὲ ἄσαρκο ἀκοσμισμὸν. Σύμφωνα μὲ τὸν π. Θεόκλητον, ἡ Ἐκκλησία (θὰ ἔπρεπε νὰ) εἶναι ἕνα club ἀναμάρτητων, πεφωτισμένων, ἠθικὰ ἀπσαλάκωτων καὶ αὐτοδικαιωμένων μελῶν, πού κραδαίνοντας φαρισσαϊκὰ τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ νομιμοφροσύνην τους κατακεραυνώνουν τοὺς παραστρατημένους. Σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴν κατανοεῖται πληρέστερα ἡ ἀγωνιώδης καὶ ἐπίμοχθη ἀντίθεσός του σὲ μίαν ἐνδεχόμενη ἀγωνυμίαν τοῦ Παπαδιαμάντη. Γιὰ τὸν π. Θεόκλητον, ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἦταν ἕνας γνήσιος ὀρθόδοξος συγγραφέας, ἂν ἐπιστρέφατε τὸ ἀναμφισβήτητον ταλέντον του γιὰ νὰ φιλοτεχνήσει τὸ ἰδεῶδες ἢ μᾶλλον ἰδεαλιστικὸν πορτραῖτον μίας Ἐκκλησίας πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους οἰονεὶ ἀγγελικούς, ἀπαλλαγμένους ἀπὸ τὸ παραμικρὸν ἠθικὸν στίγμα, πρωτίστως σαρκικό. Εἶναι πρόδηλον, ὡστόσο, πὼς αὐτὴ ἡ ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ συνακόλουθη ἠθικοποίησις τοῦ γεγονότος τῆς ἀγιότητος, παρὰ τὴν ὄψιμην ἢ/καὶ συστηματικὴν καλλιέργειάν της κυρίως στὰ μοναστικά περιβάλλοντα, ἀντιστρατεύονται τόσο τὶς βιβλικὰ παραδοχὰς ὅσο καὶ τὶς κατοπινὰς ἐμπειρῶσεις τῆς ἀγιολογικῆς συνείδησις τῆς πιστεύουσας κοινότητος. Εἰκάζομε πὼς ἂν ἡ Ἐκκλησία υἱοθετοῦσε τὰ ἀγιολογικὰ κριτήρια τοῦ π. Θεοκλήτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀμφισβητήσει τὴ βεβαίωσιν τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴ θέσιν τοῦ ληστῆ στὸν παραδεισο⁴⁴ καὶ νὰ ἀφαιρέσει τὸν τίτλον τοῦ δέκατου τρίτου ἀποστόλου ἀπὸ τὸν πρῶτον χριστιανὸν ἡγεμόνα⁴⁵.

42. ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ., «Ὁ Παπαδιαμάντης. Μῦθος καὶ πραγματικότης», σ. 27.

43. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, μοναχός, *Ὁ κοσμοκαλόγηρος Παπαδιαμάντης*, σ. 27-28, 49.

44. Πρὸβλ. Λκ. 13, 42.

45. Γιὰ τὴν ἀγιολογικὴν τιμὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου βλ. ARAMBATZIS Chr., «Costanti-

Εἶναι προφανές ὅτι τόσο ἡ κριτικὴ τοῦ Μπαλάνου ὅσο καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ π. Θεοκλήτου δὲν ἀποτελοῦν παρὰ διαφορετικὲς ὄψεις τοῦ ἴδιου ἐκκλησιολογικοῦ πουριτανισμοῦ: Ἡ πρώτη στηρίζεται στὸν διαφωτιστικὸ ἐξορθολογισμὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἡ δεύτερη στὸ εὐσεβιστικὸ αἴτημα τῆς ἠθικῆς καθαρότητος τῶν μελῶν τῆς.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Παπαδιαμάντη, πιστὴ στὶς βιβλικές τῆς καταβολές καὶ στὴ συσσωρευμένη ἐμπειρία τῆς κατοπινῆς πατερικῆς καὶ ἀσκητικῆς παράδοσης εἶναι ἓνα σῶμα τόσο χειροπιαστὸ καὶ πραγματικὸ, πὺν ἂν καὶ σεμνύνεται δοξολογικὰ γιὰ τὴν ἀγιότητα τῆς θεανδρικῆς του ἀρχῆς, δὲν κρύβει τίς ἀναπόφευκτες ρυτίδες ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ φθορὰ, τὴν ἀδυναμία, τίς παλινωδίες καὶ τίς ἠχηρὲς συλλογικὲς ἢ προσωπικὲς πτώσεις τῶν μελῶν του. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἢ ταπεινῆ, μετανοοῦσα καὶ δοξολογικὴ ἀναφορικότητα στὴν ὄντολογικὴ ἀγιότητα τοῦ Κυρίου συνιστᾷ τὴν ἀγιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ὡς τέτοιου.

Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου ἐπισήμανε εὐστοχα πὺς «μὲ τὸν Παπαδιαμάντη τὰ πράγματα εἶναι καθαρὰ: ὅσοι τὸν ξεγράφουν ἢ μισοξεγράφουν, ξεγράφουν τὴν Ὁρθόδοξη πίστη του»⁴⁶. Ἡ ἀποψη τοῦ ἐγκρατοῦς μελετητῆ στηλίτευε τὴ συνήθεια ἀρκετῶν ὁμοτέχνων του, οἱ ὁποῖοι πίσω ἀπὸ ἀστήρικτες ἢ ἔστω σκόπιμα μεγεθυμένες ἐνστάσεις γύρω ἀπὸ τὴν γλωσσικὴ ἰδιοπροσωπία, τὴ μυθοπλαστικὴ ἀντοχὴ ἢ τὴ λογοτεχνικὴ ὑπόσταση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, προσπαθοῦσαν νὰ κρύψουν ἢ νὰ ἀπωθήσουν τὴν βαθύρριξη ἀρνητικὴ ἰδεολογικὴ ἢ μᾶλλον ἰδεοληπτικὴ προκατάληψη τους ἀπέναντι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ μας, θὰ προτεῖναμε μία ἀντίστροφη ἀνάγνωση τῆς παραπάνω ἀποψης τοῦ Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου: Πὺς, δηλαδὴ, ἡ στάση τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἐπικριτῶν πὺν ἀποφαίνονται ἀπὸ τὴν θεσμικὴ ἢ ἐξουσιαστικὴ τους καθέδρα γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ὑπόσταση, τὴν ποιμαντικὴ χρησιμότητα ἢ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἠθικὴ ὑπόληψη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀποτελεῖ κριτήριον γιὰ τὴν ὀρθοδοξία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικότητα τῶν ἰδίων. Ὅχι βέβαια διό-

no il Grande secondo le fonti agiografiche» καὶ ὙΦΑΝΤΙΣ Π. Αρ., «Costantino il Grande tra storia e santità», ΑΑ. VV., *In Caritate Veritas. Luigi Padovese, Vescovo cappuccino, Vicario Apostolico dell' Anatolia, Scritti in memoria*, a cura di P. Martinelli-L. Bianchi, ed. Dehoniane, Bologna 2011, σ. 513-524, 525-533, ἀντίστοιχα.

46. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Δ., *Δαιμόνιο μεσημβρινό. Ἐντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*, σ. 14.

τι ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε περισσότερες γνώσεις ἢ ἀσκητικὲς ἐπιδόσεις ἀπὸ τοὺς κριτὲς του –ἐξάλλου, ὁ ἴδιος μῆτε ὀρέχθηκε ἀκαδημαϊκούς ἢ ἄλλους τίτλους τιμῆς μῆτε χαρίστηκε ποτὲ στοὺς φορεῖς καὶ στοὺς χορηγούς τους· ὅσο γιὰ τοὺς φορεῖς τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας, τοὺς σεβόταν χωρὶς ὅμως νὰ διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του οὔτε ἠθικὲς ἐπιβραβεύσεις οὔτε, ἀκόμη λιγότερο, τὸν ρόλο τοῦ ἠθικοῦ τιμητῆ. Ἡ γνησιότητα τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς *vir ecclesiasticus* δὲν στηρίζεται στὶς τάχα ἀλάθητες διατυπώσεις του γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη. Ἀλλὰ διότι, ὡς κατ' ἐξοχὴν *vir ecclesiasticus* ποτίζει τὶς σελίδες του μὲ «τὸ αἶμα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμοῦ του»⁴⁷, ὥστε αὐτὲς νὰ ἀποπνέουν τὸ ἀντιπροσφερόμενο πνεῦμα ποῦ καθοδηγεῖ, διδάσκει καὶ ἀγιάζει τὴν Ἐκκλησίαν⁴⁸. Ὅσο γιὰ τὴν πληρότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς του φυσιογνωμίας, δὲν ἔχει προφανῶς καμία σχέση μὲ μία οἰονεὶ τεκμαρτῆ ἠθικὴ καθαρότητα, ὑποταγμένη στὴν τάχα ἀψευδῆ γλῶσσα τῆς ἀριθμητικῆς ποσότητας τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν θαυμάτων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πληρότητα καὶ ἐνδεχομένως ἀγιότητα τοῦ Παπαδιαμάντη πηγάζει καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ἀπὸ αὐτὸ ποῦ ἀποτελεῖ γνῶρισμα ὄλων τῶν πραγματικῶν φίλων τοῦ Θεοῦ⁴⁹: πὼς δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὴ ἰδέαν ἢ εὐσεβῆ φαντασίωσιν πὼς ἔχουν κατακτήσει ἢ, ἔστω, πὼς ἀξίζουν τὴν φιλίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀπλῶς αὐτοπαραδίδονται στὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν μεταγγίζουν ἀπλόχερα στοὺς ἄλλους καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ἐνδεεῖς, στοὺς ἀσθενεῖς, στοὺς κατατρεγμένους, στοὺς κοινωνικὰ ἀπόβλητους καὶ στοὺς ἠθικὰ στιγματισμένους, στὸ πρόσωπο τῶν ὁποίων ἐπιμένουν νὰ ἀπενίσουν τὸ θεανδρικό κάλλος τοῦ Κυρίου⁵⁰. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι καμωμένη ἀπὸ τὰ ὑλικά τῆς χαμηλόφωνης, ἀνώνυμης ἀγιότητος μὲ τὴν ὁποία στεφανώνει ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς ἠρωῆς του, ὄχι κατ' ἀνάγκην τοὺς δημοφιλέστερους. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ὑποκρίνεται μῆτε τὸν ἠθικὰ ἀνεπίληπτο, μῆτε τὸν διορατικό, μῆτε τὸν θεόπτη. Ἀπλῶς ἐμπιστεύεται τὴν καρτερίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς τοῦ ἐρωτοχτυπημένου Γιωργῆ⁵¹, ἔχει πολλὴ ἀπὸ τὴν ταπείνωσιν τῆς

47. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ Δ., «Τὸ αἶμα καὶ τὸ πνεῦμα», *Σύναξη* 119 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2011), σ. 75.

48. Ἰω. 14, 25-26· 16, 12-13. Πρβλ. ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατηχήσεις* XVI, ΙΔ': PG 33, 957B καὶ XVII, ΙΓ': PG 33, 985B.

49. Ψλ. 135, 17· Σολ 7, 27.

50. Πρβλ. Μτ 25, 40.45.

51. «Ἐρωῶς-ἠρωῶς», *Ἄπαντα*, τ. Γ', σ. 182.

Σεραΐνας⁵² καὶ τὴ σαλότητα τῆς γραΐας Σκεύως⁵³. Καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἐνσαρκώνει τὴ φιλοπτωχία, τὴν ἀπροσπάθεια καὶ τὴ φιλαλληλία τοῦ ἐπίσης «οἰνόφυλγος» Κακόμη⁵⁴. Δυνάμει αὐτῶν τῶν γήινων, ταπεινῶν ὑλικῶν τῆς πνευματικῆς ὑπόστασής του, ὁ Παπαδιαμάντης ἐνσαρκώνει ἓνα διηνεκές «σημεῖον ἀντιλεγόμενον», τὸ ὁποῖο, –ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὁ τολμηρὸς συμπερασματικὸς παραλληλισμός–, ἐντέλει λειτουργεῖ «εἰς πῶσιν»⁵⁵ τῶν ἴδιων τῶν ἐπικριτῶν του καὶ τῆς ψευδώνυμης ἐξουσίας τους.

52. «Ὁ Γάμος τοῦ Καραχμέτη», *Ἄπαντα*, τ. Δ', σ. 493-507.

53. «Βαρδιάνος στὰ σπύρκα», *Ἄπαντα*, τ. Β', σ. 541-640.

54. «Ὁ Κακόμης», *Ἄπαντα*, τ. Γ', σ. 557-564. Ἔχει ἐνδιαφέρον καὶ ὄχι μόνο φιλολογικὸ μία μικρὴ λεπτομέρεια ποὺ ἐνώνει τὸν «πότη» Ἀποστόλη Κακόμη καὶ τὸν «οἰνόφυλγα» βιογράφο του. Ὁ Κακόμης, παρὰ τὸν ταπεινὸ χαρακτήρα, τὴ ραθυμία καὶ τὸ πάθος τῆς πόσεως φρόντισε νὰ προικίσει τὴν ἀδελφή του μὲ τὸ «χαμόγειον σπιτάκι» καὶ μὲ ἓνα χρηματικὸ ποσό, προῖον τοῦ μόχθου του (στὸ ἴδιο, σ. 562). Μία ἀνάλογη συμπεριφορὰ ἔδειξε καὶ ὁ ἐπίσης ὀλιγαρκῆς καὶ ἐκούσια φτωχὸς Παπαδιαμάντης ὅταν μὲ ρεαλισμὸ καὶ παρηρησία ἀντίκρισε τὸν δικό του θάνατο νὰ πλησιάζει. Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ποὺ ἀπέστειλαν ἡ Σοφία, Κυρατσούλα καὶ Χαρίκλεια, πρὸς τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη πληροφορώντας τον γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ τους, εἶναι εὔγλωττο: «Τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τὸν ἐκτύπησε πόνος στὴν ὠμοπλάτην του· μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐλιποθύμησε, καὶ ὅταν συνήλθε: Τί μοῦ συνέβη; τὸσον ἐτῶν δὲν ἐλιποθύμησα! Δὲ βλέπετε ὅτι εἶναι προοίμια τοῦ θανάτου μου; Καὶ ἐπειδὴ ἐμεῖς κλάψαμε, μᾶς παρηγοροῦσε καὶ μᾶς ἔλεγε: Τώρα ποὺ θὰ φύγω ἐγώ, ἔχω καλοὺς φίλους καὶ μὲ ἀγαποῦν, καὶ θὰ μὲ ἐνθυμοῦνται, καὶ τὰ βιβλία μου θὰ τυπώσουν, καὶ λεπτὰ θὰ σᾶς δώσουν. Ἐγνώριζεν ὅτι μόνον αὐτὸν εἶχαμε εἰς τὸν κόσμον στήριγμα». Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύεται στὸ ΜΠΑΣΤΙΑΣ Κ., *Ὁ Παπαδιαμάντης. Δοκίμιο*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 292. Γιὰ τὸν συγκεκριμένον παπαδιαμαντικὸ ἥρωα καὶ τὶς σχετικὲς περὶ οἰνοφυλγίας κατηγορίες τοῦ π. Θεοκλήτου πρὸς τὸν Σκιαθίτη, βλ. καὶ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤ., *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος*, ἐκδ. Μυθονδία, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 296-298· ἰδιαίτερα 290-289.

55. Πρὸ βλ. Λκ. 23, 34.